

Структура та типологічні особливості релігійності студентів

Kuznetsov O.I. The structure and typological features of students' religiosity / O.I. Kuznetsov // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostiuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufrieva. – Issue 35. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2017. – P. 259–271.

O.I. Kuznetsov. The structure and typological features of students' religiosity. The results of the scientific analysis of psychological definitions of religiosity, the factor structure of religiosity, its typological features are shown. It is proved that the student age is a sensitive period of psychological components of religiosity development, so the study of the content and structure of religiosity of students has particular importance.

The factor structure of religiosity is set, which is represented by the following factors «Belief in the paranormal phenomena», «Religious self-consciousness», «The affective component of religiosity», «Cognitive component of religiosity», «Religious morality as a regulator in the student's age».

The typological features of religiosity are determined, which are characterized by such profiles as: 1) «moderate religiosity» (moderate level of traditional religious faith, belief in psychic abilities, the belief in witchcraft, faith in the extraordinary form of life, faith in the predictions, the low superstition and belief in spiritualism); 2) «Low religiosity» (poor performance of traditional religious faith, belief in psychic abilities, the belief in witchcraft, superstition, belief in spiritualism, belief in the extraordinary form of life, faith in the prediction); 3) «Rational religiosity» (medium-high levels of traditional religious faith, belief in psychic abilities, the belief in witchcraft, superstition, poor performance, high levels of belief in spiritualism, above the average of belief in the extraordinary form of life, faith in the prediction); 4) «Mystical religiosity» (high levels of traditional religious faith, belief in witchcraft, medium-high levels of belief in psychic abilities, high performance superstition, belief in spiritualism, belief in the extraordinary form of life and faith in the predictions).

Key words: religiosity, belief in the paranormal phenomena, religious beliefs.

О.І. Кузнецов. Структура та типологічні особливості релігійності студентів. Представлено результати наукового аналізу психологічних визначень релігійності, показано факторну структуру релігійності, її

типологічні особливості. Доведено, що студентський вік є сенситивним періодом розвитку психологічних компонентів релігійності, тому вивчення змісту і структури релігійності у студентів набуває особливого значення.

Показано факторну структуру релігійності, яка представлена такими факторами: «Віра у паранормальні явища», «Релігійна самосвідомість», «Афективний компонент релігійності», «Когнітивний компонент релігійності», «Релігійність як регулятор моральності у студентському віці».

Визначено типологічні особливості релігійності, які характеризуються такими профілями: 1) «Помірна релігійність» (помірний рівень традиційної релігійної віри, віри у пси-здібності, віри у чаклунство, віри в екстраординарні форми життя, віри у передбачення, низькі показники забобонності та віри у спиритизм); 2) «Низька релігійність» (найнижчі показники традиційної релігійної віри, віри у пси-здібності, віри у чаклунство, забобонності, віри у спиритизм, віри в екстраординарні форми життя, віри у передбачення); 3) «Раціональна релігійність» (середньовисокі показники традиційної релігійної віри, віри у пси-здібності, віри у чаклунство, низькі показники забобонності, найвищі показники віри у спиритизм, вищі за середні показники віри в екстраординарні форми життя, віри у передбачення); 4) «Містична релігійність» (високі показники традиційної релігійної віри, віри у чаклунство, середньовисокі показники віри у пси-здібності, високі показники забобонності, віри у спиритизм, віри в екстраординарні форми життя та віри у передбачення).

Ключові слова: релігійність, віра у паранормальне, релігійні уявлення.

А.И. Кузнецов. Структура и типологические особенности религиозности студентов. Представлены результаты научного анализа психологических определений религиозности, показано факторную структуру религиозности, её типологические особенности. Доказано, что студенческий возраст является сенситивным периодом развития психологических компонентов религиозности, поэтому изучение содержания и структуры религиозности студентов приобретает особое значение. Показано факторную структуру религиозности, которая представлена факторами «Вера в паранормальные явления», «Религиозное самосознание», «Аффективный компонент религиозности», «Когнитивный компонент религиозности», «Религиозность как регулятор нравственности в студенческом возрасте».

Определены типологические особенности религиозности, характеризующие такими профилями: 1) «Умеренная религиозность» (умеренный уровень традиционной религиозной веры, веры в пси-способности, веры в колдовство, веры в экстраординарные формы жизни, веры в предсказания, низкие показатели суеверия и веры в спиритизм); 2) «Низкая религиозность» (низкие показатели традиционной религиозной веры, веры в пси-способности, веры в колдовство, суевер-

рия, веры в спиритизм, веры в экстраординарные формы жизни, веры в предсказания); 3) «Рациональная религиозность» (средне-высокие показатели традиционной религиозной веры, веры в пси-способности, веры в колдовство, низкие показатели суеверия, высокие показатели веры в спиритизм, выше средних показателей веры в экстраординарные формы жизни, веры в предсказания); 4) «Мистическая религиозность» (высокие показатели традиционной религиозной веры, веры в колдовство, средне-высокие показатели веры в пси-способности, высокие показатели суеверия, веры в спиритизм, веры в экстраординарные формы жизни и веры в предсказания).

Ключевые слова: религиозность, вера в паранормальное, религиозные представления.

Постановка проблеми. Стрімкі трансформації сучасного суспільства випробовують на міцність традиції і моральність у нашій культурі. Одним з найістотніших наслідків таких змін є перебудова системи духовних та смислових життєвих орієнтирів. Перебудова духовних цінностей особистості посилюється економічною кризою, кризою релігій та інших соціальних інститутів. У той же час більшість людей не перестають звертатись до Бога у найвідповідальніші чи найскладніші часи свого життя, що визначає проблему релігійності завжди актуальною та важливою. Вивчення психологічної природи релігійності, її змісту, структурних компонентів та типологічних особливостей вимагає нового вирішення у науковій психології, що і обумовило вибір теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Релігійність уперше стала предметом наукового психологічного аналізу у дослідженнях У. Джеймса, який запропонував поняття «особистої релігійності», віддаючи пріоритет суб'єктивним аспектам релігії перед її інституційною та процесуальною сторонами. Сутність релігійності («особистої релігії») зосереджена в почуттях людини, в його свідомості і стилі поведінки, які утворюють основний круговорот релігійного життя, виступаючи елементами постійними, долученими до буття, до Абсолюту, навіть якщо мова йде про атеїзм. У. Джеймс екстраполював поняття «особистісної релігійності» на «релігію» взагалі: «Домовимося під релігією мати на увазі сукупність почуттів, дій і досвіду окремої особистості, оскільки їх змістом встановлюється відношення до того, що вона шанує як Божество» [4, с.34]. У. Джеймс відрізняв емоційну, «душевну» складову релігійного почуття від його інтелектуальної складової, яку вважав привнесеною в релігійне почуття соціальними інститутами – освітою, вихованням і культурою. У той же час автор категорично заперечує

чував існування специфічно релігійних почуттів, які мали б суттєві відмінності від інших людських емоцій. Він визнавав існування релігійної любові, релігійного страху, релігійної радості, але уточнював, що ці почуття відрізняються від звичайних почуттів тільки спрямованістю на релігійний об'єкт. У. Джеймс, описуючи психологічну сутність релігії, особливу увагу приділяв таким її аспектам: 1) сукупність почуттів, дій і досвіду окремої особистості, пов'язані з їх змістом ставлення до того, що вона шанує як Божество; 2) переживання людини, в яких вона відчуває себе причетною до «вищої правди»; 3) повне реагування людини на життя, відмінне від випадкового, буденного; 4) «величний стан душі», який «породжує серйозне ставлення до життя і виключає легковажність», при цьому «релігія робить для людини легким і радісним те, що за інших обставин для нього є ярмом суворої необхідності».

Сучасні вітчизняні дослідження релігійності здійснюються О.О. Войновською, О.Ю. Головіною, О.І. Крупською, К.І. Фоменко, Т.Б. Хомуленко. У дослідженні О.І. Крупської [5] релігійність розуміється як знання релігійних ідей, правил, догм, практик, їх усвідомлення та прийняття, а також свідоме їх виконання й утілення в повсякденне життя за власним бажанням. На думку А. Колодного та Б. Лобовіка, сутність релігійності розкривається через визначення ступеня, рівня, характеру релігійності, де перший характеризує рівень засвоєння індивідом, групою релігійних ідей, норм, цінностей, тобто рівень інтенсивності релігійних ознак, другий відображає певну величину екстенсивності поширення релігії (релігійних ознак) серед населення, соціально-демографічних груп, а третій – є показником, що дає можливість визначити якісні особливості, певні відмінності та специфіку релігійності серед віруючих – прихильників різних конфесій, а також окремих регіонів. Автори визначають релігійність як підсумок власних пошуків індивіда, його релігійне самовизначення, засвоєння релігійних цінностей [6].

О.О. Войновська характеризує детермінанти релігійності через аналіз зовнішніх (релігія виступає як соціальний чи духовний інститут і формує релігійність особистості) і внутрішніх (релігійність формується під впливом особистісних якостей та досвіду) психологічних факторів.

Автор характеризує релігійність через три психологічні складові, традиційні для вивчення психічних феноменів, це насамперед, когнітивна складова (релігійні переконання, уявлення про Бога, вірування), емоційна складова (емоції та почуття,

пов'язані з релігійними феноменами), поведінкова складова (релігійна поведінка, ритуали, молитви та ін.). О.О. Войновська вводить поняття «особистісної релігійності» [1], яка, на думку автора, визначається внутрішньоособистісними детермінантами та формується у нерозривному зв'язку з типологічними особливостями особистості, внаслідок чого релігія сприймається не-свідомо, на підставі власних уявлень людини за принципом надання переваги, вибіркового використання релігійних понять, свідомих і несвідомих уявлень про «користь». Зовнішня детермінація (богословсько-догматичні, філософсько-релігійні, церковні та інші настанови) є стосовно внутрішньої другорядною, опосередкованою та такою, що різною мірою впливає на специфіку особистісної релігійності. Отже, особистісна релігійність (ОР) набуває позаінституціонального характеру, більшою мірою детермінується суб'єктивною психічною реальністю, тоді як релігійний інститут, що, власне, формує стан релігійності, вважається другорядним або ігнорується зовсім.

У дослідженні духовного інтелекту О.Ю. Головіної [2] було показано, що релігія як взірець моральних норм характерна для студентів з високими показниками морального компонента духовного інтелекту, який представляє собою здатність до моральної саморегуляції та добродійної поведінки, що оснований на переосмисленні моральних цінностей добра і милосердя. Такі показники індивідуальної релігійності студентів, як глибинна релігійна самосвідомість, релігія як взірець моральних норм, схильність до ідеалістичної філософії позитивно пов'язані з показниками екзистенційного компонента духовного інтелекту як здатності приймати виклики життя, вирішувати проблеми екзистенційної реальності, до пошуку життєвих сенсів, що забезпечуються такими когнітивними властивостями, як об'єктивність і неупередженість мислення, проникливість і далекоглядність. Однак найбільшу кількість зв'язків, за даними автора, релігійність у студентів утворює з трансцендентним компонентом духовного інтелекту, який розуміється О.Ю. Головіною [2] як здатність до самотрансценденції, тобто можливості розширення свідомості, досягнення її вищих станів, здатність до інтуїції як можливості виходити за межі раціонального розуміння життєвого досвіду, здатності до самоусвідомлення та самоконтролю, що дозволяють відчувати цілісність буття. Це перш за все зв'язки трансцендентності з показниками інтересу до псевдонауки, релігії як підтримки та втіхи, віри у вищі сили, зовнішні ознаки релігійності, релігійна самосвідомість та релігія як взірець моральних норм.

Проблематика розвитку релігійності в онтогенезі розглядалась у дослідженні О.І. Крупської [5]. Виходячи з того, що формування релігійності й релігійних уявлень починається з раннього дитинства (якщо дитина зростає у віруючій сім'ї), можна стверджувати, що у юнацькому віці релігійність здебільшого сформована, зокрема її когнітивна складова, що дозволяє їм розуміти релігійні символи [9]. У цей час образ Бога, уявлення та ставлення до Нього вже є визначеними й відносно стабільними, Бог розуміється як одухотворений, абстрактний, нематеріальний Абсолют, наділений ідеальними рисами. Формування цих уявлень відбувається на тлі активного формування ідентичності юнаків, зокрема автентичної релігійності. Норми моралі, цінності, ідеали стають для юнаків власними, ненав'язаними батьками чи іншими авторитетними особами [1].

У віковій періодизації становлення релігійної сфери особистості Ю. Макселона зазначено, що в старшому шкільному віці (юність, рання молодість – 14-19 років) починає формуватися ставлення до релігії: для юнаків Бог є Богом-Творцем, а для дівчат – Любов'ю; може виникати бунт проти Бога через несформованість власної ідентичності, а також релігійних переконань. Для періоду молодості (до 23 – 25 року життя), на думку автора, характерною є складність психічних та релігійних почуттів, а через зміну соціальної ситуації з'являється прагнення до релігії, яка відкривала б сенс життя [8]. Отже, студентський вік є чутливим періодом розвитку психологічних компонентів релігійності, тому вивчення змісту і структури релігійності у студентів набуває особливого значення.

Мета дослідження – визначити структурні та типологічні особливості релігійності студентів.

Методи дослідження. Для характеристики релігійності було обрано наступні методики:

Методика «Психологічний аналіз рівня індивідуальної релігійності» (І. Ф. Мяжков, Ю. В. Щербатих, М. С. Кравцова) [7]. Вплив релігії на суспільну свідомість в останні роки посилюється в багато разів, а зняття ідеологічних заборон вперше дозволило об'єктивно, без обов'язкової раніше атеїстичної критики, досліджувати таке поки що мало вивчене явище, як релігійна свідомість. Тому було зроблено спробу вивчення структури індивідуальної релігійності і співвіднесення її рівня з конкретними психологічними особливостями особистості. З цією метою в психологічній лабораторії девіантних форм поведінки Воронежського державного університету був розроблений тест-опитувальник

рівня релігійності (ТОР), що складається з 40 питань, розбитих на 8 субшкал. Перед початком дослідження вчені припустили, що інтегральний рівень релігійності буде залежати від різних за своїм характером мотивацій і потреб особистості, а завданням цієї роботи був структурний аналіз релігійності, яку розуміли, як «певний ступінь прихильності індивіда до релігії» [2]. Перша субшкала цього опитувальника відображає гносеологічні корені релігійності і схильність до ідеалістичної філософії (ФІЛ); друга виявляє ставлення до магії (МАГ), третя визначала тенденцію особистості шукати в релігії підтримку і розраду (ПІД), за допомогою четвертої шкали вчені намагалися виділити зовнішні ознаки релігійності (ЗОВН); в п'ятій виявлявся інтерес до, так званої, «псевдонауки» – загадковим і таємничим явищам, в сприйнятті яких віра відіграє значно більшу роль, ніж знання (ПСН). Шоста шкала визначала тенденцію вірити в Творця і визнавати існування вищої сили, що створила світ (ВС); сьома з'ясовувала наявність релігійної самосвідомості, тобто внутрішньої потреби в релігійному віруванні (САМ); за допомогою останньої субшкали робилася спроба визначити ставлення до релігії як до зразку моральних норм поведінки (МОР).

Шкала віри у паранормальне (автори – Дж. Тобасік, в адаптації Д. С. Григорьєва) виявляє міру схильності до ірраціонального мислення та псевдонаукового пояснення буття. Методика представлена 26 твердженнями, які складають сім шкал: 1) традиційна релігійна віра; 2) віра у пси-здібності; 3) віра у чаклунство; 4) забобони; 5) віра у спиритизм; 6) віра в екстраординарні форми життя; 7) віра у передбачення.

Вибірку досліджуваних склали 62 студенти 3-5 курсів денної форми навчання факультету психології та соціології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо факторну структуру релігійності студентів, отриману за показниками шкали віри у паранормальне Дж.Тобасіка та методики дослідження індивідуальної релігійності Ю.В. Щербатих.

Перший фактор (28% поясненої дисперсії, факторна вага – 4,23) увібрав показники майже всі показники віри у паранормальні явища за методикою Дж. Тобасіка, а саме: віри у чаклунство (0,90), віри в екстраординарні форми життя (0,87), віри у передбачення (0,81), віри у спиритизм (0,78), віри у пси-здібності (0,71). Тому зазначений фактор був названий «Віра у паранормальні явища».

Другий фактор – «Релігійна самосвідомість» – (18% дисперсії, вага – 2,74) містить показники релігійної самосвідомості (0,88), віри у вищі сили (0,77), традиційної релігійної віри (0,66), зовнішні ознаки релігійності (0,58), ставлення до магії (0,53). Фактор був названий за провідним компонентом, що увійшов до нього і містить стрижневі характеристики релігійності особистості.

Таблиця 1

Факторна структура релігійності студентів

Показники	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3	Фактор 4	Фактор 5
Традиційна релігійна віра		0,66			
Віра у пси-здібності	0,71				
Віра у чаклунство	0,90				
Забобонність				-0,50	
Віра у спиритизм	0,78				
Віра в екстраординарні форми життя	0,87				
Віра у передбачення	0,81				
Схильність до ідеалістичної філософії					0,50
Ставлення до магії		0,53			
Релігія як підтримка та втіха			-0,90		
Зовнішні ознаки релігійності		0,58	0,62		
Інтерес до псевдонауки				0,93	
Віра у вищі сили		0,77			
Релігійна самосвідомість		0,88			
Релігія як моральний взірець					0,83
Заг.дис.	4,23	2,74	1,87	1,36	1,15
Доля заг.	0,28	0,18	0,13	0,09	0,08

Третій фактор (13% ; 1,87) був названий «Афективний компонент релігійності», оскільки представлений показниками релігії як підтримки та втіхи (-0,90) та зовнішніх ознак релігійності (0,62). Фактор розкриває негативний зв'язок між показниками позитивного емоційного ставлення до релігії і вірувань та формального виконання релігійних обрядів та звичаїв.

Четвертий фактор (9% ; 1,15) містить інтерес до псевдонауки (0,93) та забобонність (-0,50) і був названий «Когнітивний компонент релігійності», оскільки розкриває релігійні уявлення студентів, які характеризуються, з одного боку, свободою від ре-

лігійних стереотипів та забобонів, з другого – інтересом до незвичайних явищ духовної реальності, прийняття та прагнення для когнітивного осягнення маловивчених у науці фактів духовної реальності.

П'ятий фактор (8%; 1,15) складено такими показниками: релігія як моральний взірць (0,83) та схильність до ідеалістичної філософії (0,50). Фактор був названий «Релігійність як регулятор моральності у студентському віці».

Наступним завданням нашого дослідження був типологічний аналіз релігійності, для чого було застосовано кластерний аналіз методом к-середніх, результати якого подано на рис. 1.

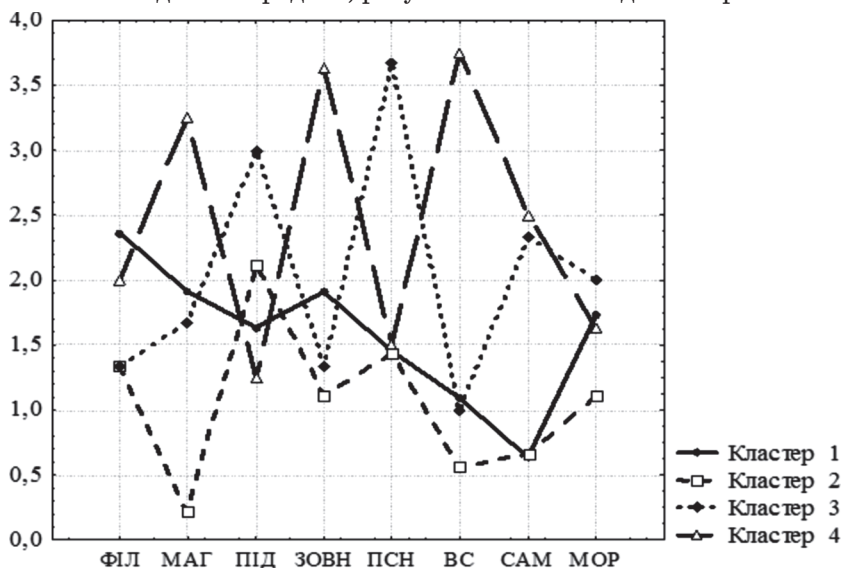

Рис. 1. Середні значення показників релігійності за кластерами

Кластер 1 (група студентів, що складає 39% вибірки) утворений високими показниками схильності до ідеалістичної філософії, середніми показниками зовнішніх проявів релігійності та релігійності як морального взірця, низькими показниками релігійної самосвідомості та інших параметрів релігійності. Тип був названий «Помірна релігійність», оскільки характеризується середнім рівнем усіх основних компонентів релігійності: поведінкового (зовнішні прояви релігійності, релігія як моральний взірць), афективного (пошук підтримки та втіхи) і когнітивного (ідеалістична ідеологія, віра у вищі сили та чаклунство).

Кластер 2 (19,2% вибірки) утворений середнім рівнем вираженості показників схильності до ідеалістичної філософії та інтересом до псевдонауки, а також дещо вищими за середній рівень показниками пошуку підтримки у релігії, низькими показниками віри у вищі сили та релігійної самосвідомості. Загалом цей тип студентів можна охарактеризувати як «низькорелігійний».

Кластер 3 (16,1% студентів) – високі показники пошуку підтримки у релігії, інтересу до псевдонауки, середні показники за усіма іншими показниками релігійності – «Раціональна релігійність». Така назва обумовлена тим, що релігія студентами цієї групи розглядається як дієвий засіб, інструмент для психоемоційної розрядки, а незвичайні явища дійсності викликають пізнавальний інтерес до псевдонауки, прагнення прояснити для себе невідомі та досі не пояснені факти природи та реальності. Студенти цієї групи не допускають для себе зовнішніх проявів релігійності (носіння хрестика, регулярного відвідування церкви), однак вони керуються релігійними законами у власній моральній поведінці більше за інші категорії студентів.

Кластер 4 (25,7% вибірки) – високі показники віри у магію та чаклунство, зовнішніх проявів релігійності та віри у вищі сили. Кластер був названий «Містична релігійність». Порівняно з попередньою групою, ці студенти характеризуються перевагою віри в ірраціональне, містичне, потойбічне. Релігійність цього типу більшою мірою насичена емоціями по відношенню до проблематики релігії та віри.

Розглянемо характеристики віри у паранормальне у групах студентів з різним типом релігійності (таблиця 2).

Таблиця 2

Середні значення віри у паранормальне у студентів з різними типами релігійності

Показники віри у паранормальне	Групи досліджуваних				Н	р
	ПР	НР	РР	МР		
Традиційна релігійна віра	15,41±4,55	15,00±4,67	16,20±3,55	21,75±5,40	13,96	0,003
Віра у психічність	10,00±3,63	9,00±3,13	16,20±1,68	13,62±3,53	28,48	<0,0001
Віра у чаклунство	12,75±6,70	8,33±5,80	17,00±2,90	19,75±5,81	23,09	<0,0001

Забобонність	6,75±4,15	6,00±2,82	6,20±2,78	11,00±5,05	10,48	0,02
Віра у спіритизм	12,41±5,84	10,83±4,36	20,20±2,25	17,25±4,78	22,85	<0,0001
Віра в екстраординарні форми життя	8,91±5,09	7,83±2,91	10,60±1,07	11,15±1,89	8,91	0,03
Віра у передбачення	12,25±5,05	9,00±5,62	15,00±4,37	16,25±3,13	13,23	0,004

Тип «Помірна релігійність» характеризується помірним рівнем традиційної релігійної віри, віри у пси-здібності, віри у чаклунство, віри в екстраординарні форми життя, віри у передбачення, низькі показники забобонності та віри у спіритизм.

Тип «Низька релігійність» характеризується найнижчими показниками традиційної релігійної віри, віри у пси-здібності, віри у чаклунство, забобонності, віри у спіритизм, віри в екстраординарні форми життя, віри у передбачення.

Тип «Раціональна релігійність» характеризується середньо-високими показниками традиційної релігійної віри, віри у пси-здібності, віри у чаклунство, низькими показниками забобонності, найвищими показниками віри у спіритизм, вищими за середні показниками віри в екстраординарні форми життя, віри у передбачення.

Тип «Містична релігійність» характеризується високими показниками традиційної релігійної віри, віри у чаклунство, середньо-високими показниками віри у пси-здібності, високими показниками забобонності, віри у спіритизм, віри в екстраординарні форми життя та віри у передбачення.

Висновки. Структура релігійності досліджуваних представлена факторами «Віра у паранормальні явища», «Релігійна самосвідомість», «Афективний компонент релігійності», «Когнітивний компонент релігійності», «Релігійність як регулятор моральності у студентському віці».

Типологічні особливості релігійності характеризуються такими профілями: 1) «Помірна релігійність» (помірний рівень традиційної релігійної віри, віри у пси-здібності, віри у чаклунство, віри в екстраординарні форми життя, віри у передбачення, низькі показники забобонності та віри у спіритизм); 2) «Низька релігійність» (найнижчі показники традиційної релігійної віри, віри у пси-здібності, віри у чаклунство,

забобонності, віри у спиритизм, віри в екстраординарні форми життя, віри у передбачення); 3) «Раціональна релігійність» (середньо-високі показники традиційної релігійної віри, віри у пси-здібності, віри у чаклунство, низькі показники забобонності, найвищі показники віри у спиритизм, вищі за середні показники віри в екстраординарні форми життя, віри у передбачення); 4) «Містична релігійність» (високі показники традиційної релігійної віри, віри у чаклунство, середньо-високі показники віри у пси-здібності, високі показники забобонності, віри у спиритизм, віри в екстраординарні форми життя та віри у передбачення).

Перспективою подальших досліджень даної проблеми є уточнення психологічних характеристик типологічних профілів релігійності особистості.

Список використаних джерел

1. Войновская О.А. Психологические особенности личностной религиозности / О.А. Войновская : дисс... канд. психол. наук: 19.00.01.– Одесса, 2007. – 220 с.
2. Головина Е. Ю. Духовный интеллект как детерминанта моральной ответственности личности / Т. Б. Хомуленко, К. И. Фоменко, Е. Ю. Головина // Теорія і практика управління соціальними системами: щоквартальний науково-практичний журнал. – Харків : НТУ «ХПІ». – 2014. – №4. – С. 51–58.
3. Григорьев Д. С. Адаптация и валидизация шкалы веры в паранормальное / Д. С. Григорьев // Социальная психология и общество. – 2015. – Т.6, № 2. – С. 132–145.
4. Джеймс У. Многообразие религиозного опыта / У. Джеймс; Пер. с англ. – М. : Наука, 1993. – 432 с.
5. Крупська О.І. Релігійні уявлення та особливості їх формування в студентській молоді /О.І. Крупська // Психологічні перспективи. – Вип. 16, 2010. – С. 125–132.
6. Лобовик Б. А. Религиозное сознание и его особенности / Б. А. Лобовик. – К. : Наукова думка, 1986. – 247 с.
7. Мягков И. Ф. Тест «Психологический анализ уровня индивидуальной религиозности» / И. Ф. Мягков, Ю. В. Щербатых, М. С. Кравцова // Психологический журнал. – 1996. – Т.10, № 6. – С. 120–122.
8. Психологія. З викладом основ психології релігії / Під ред. о. Юзефа Макселона; Пер. з польс. Т. Чорновіл. – Львів : Свічачо, 1998. – 320 с.

9. Chaim W. Koncepcje rozwoju religijnego / W. Chaim // Studia z psychologii rozwoju. – Kraków : TN PAT, 2004. – S. 213–254.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Voynovskaya O.A. Psykholohycheskye osobennosti lychno-stnoy relyhioznosty / O.A. Voynovskaya : dyss... kand. psykhol. nauk: 19.00.01. – Odessa, 2007. – 220 s.
2. Holovyna E. YU. Dukhovnyy yntellekt kak determynanta moral'noy otvet-stvennosti lychnosty / T. B. Khomulenko, K. Y. Fomenko, E. YU. Holovyna // Teoriya i praktyka upravlinnya sotsial'nymy systemamy: shchokvartal'nyy naukovopraktychnyy zhurnal. – Kharkiv : NTU «KHPI». – 2014. – №4. – S. 51–58.
3. Hryhor'ev D. S. Adaptatsyya y valydyzatsyya shkaly very v paranormal'noe / D.S. Hryhor'ev // Sotsyal'naya psykholohyya y obshchestvo. – 2015. – T.6, № 2. – S. 132–145.
4. Dzheyms U. Mnogoobrazye relyhioznogo opyta / U. Dzheyms; Per. s anhl. – M. : Nauka, 1993. – 432 s.
5. Krups'ka O.I. Relihiyni uyavlennya ta osoblyvosti yikh formuvannya v student's'koyi molodi /O.I. Krups'ka // Psykholohichni perspektyvy. – Vyp. 16, 2010. – S. 125–132.
6. Lobovyk B. A. Relyhioznoe soznanye y eho osobennosty / B. A. Lobovyk. – K. : Naukova dumka, 1986. – 247 s.
7. Myahkov Y. F. Test «Psykholohycheskyy analiz urovnya yndyvdydual'noy relyhioznosty» / Y. F. Myahkov, YU. V. Shcherbatykh, M. S. Kravtsova // Psykholohycheskyy zhurnal. – 1996. – T.10, № 6. – S. 120–122.
8. Psykholohiya. Z vykladom osnov psykholohiyi relihiyi/ Pid red. o. Yuzefa Makselona; Per. z pol. T. Chornovil. – L'viv : Svichado, 1998. – 320 s.
9. Chaim W. Koncepcje rozwoju religijnego / W. Chaim // Studia z psychologii rozwoju. – Kraków : TN PAT, 2004. – S. 213–254.

Received November 06, 2016

Revised December 12, 2016

Accepted January 14, 2017